

УДК 81'25=112.2(045)

ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В ПЕРЕКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО ДОВІДКОВОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Баклан І. М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено особливості відтворення модальності, проаналізовано тексти пам'яток німецькою та українською мовами, виокремлено закономірності та запропоновано можливі шляхи вирішення проблеми відтворення модальності при перекладі українською мовою.

Ключові слова: модальність, засоби вираження модальності, модальні дієслова, семантична ознака, перекладацький прийом.

Баклан И. Н. Трудности воспроизведения модальности в переводе немецкоязычной информационно справочной документации на украинский язык. В статье исследованы особенности воспроизведения модальности, проанализированы тексты памяток на немецком и украинском языках, выделены закономерности и предложены возможные пути решения проблемы воспроизведения модальности при переводе на украинский язык.

Ключевые слова: модальность, средства выражения модальности, модальные глаголы, семантический признак, переводческий приём.

Baklan I. M. Modality rendering difficulties in translation of German information documents into Ukrainian. The article researches modality rendering peculiarities, analyzes texts of instructions in German and Ukrainian, focuses on regular equivalents and offers possible solutions of translation issues of modality rendering in the process of translation into Ukrainian. The author summarizes a definition of modality, presents its generalized classification, enumerates modality expression means, highlights the main issues of modality rendering by way of examples from German information documents and suggests possible approaches of making a translation decision.

Modality as a category shows different relations between utterances and reality objects as well as reveals subject's attitude to utterances. There is to distinguish between objective and subjective modalities. The expression means of modality are modal verbs, quasi modal verbs, modality verbs, modal words, modal adverbs and adverbial modifiers, modal particles, modal conjunctions, modal prepositions and grammatical mood etc. The main issue of modality rendering is based on peculiarities of modal verbs translation due to their semantic indication, which differs between the modal verbs 'können' and 'dürfen', 'müssen' and 'sollen', 'wollen' and 'mögen'. At first sight, it is not easy to figure out the meaning beside the outer form of a modal verb. This fact causes both minor and major discrepancies in the translation from German into Ukrainian revealing synonymy of translation equivalents. Moreover, there is a tendency of omitting of politeness means, represented by modality (e.g. conditional mood of modal verbs and modal particles). Evidential it is restricted to the conservative style of Ukrainian official texts. Nevertheless, the principle of highest possible transfer of source text sense is to be saved in the process of information texts translation. As possible solutions of translation could be complex transformations on lexical, grammatical and semantic levels.

Key words: modality, modality expression means, modal verbs, semantic indication, translation technique.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Не зважаючи на те, що поняття модальності походить ще з часів Аристотеля, доповнюється у працях Ф. Аквінського і всебічно розкрито у філософії І. Канта, досі немає єдиного системного підходу до вивчення цієї категорії, зокрема – у контексті філологічних досліджень. Залишаються відкритими питання щодо структури та засобів вираження модальності у фахових текстах, що, у свою чергу, зміщує фокус досліджень у галузі перекладу на прийоми відтворення модальності. Аналіз німецькомовних текстів інформаційно-довід-

кової документації (ІДД) та їх перекладів українською мовою виявляє ряд закономірностей, серед яких слід зосередити увагу на певних семантичних відхиленнях у відтворенні модальності. Саме тому для подолання існуючих труднощів доцільно розкрити особливості відтворення модальності при перекладі ІДД. Результати цього дослідження можуть надати перекладачам практичні рекомендації для пошуку оптимального рішення при перекладі фахових текстів, а також стати у пригоді студентам-філологам під час опанування матеріалу з теорії перекладу і зіставної граматики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія модальності означає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні

види суб'єктивної кваліфікації повідомлення і характеризується рядом мовних засобів, які виражають її на фонетичному, морфологічному, лексичному, лексико-синтаксичному і синтаксичному рівнях (П. Айзенберг, Й. Буша, Г. Гельбіг, Г. Вейдт, Е. Генчель, Г. Ціфонун). Модальність різнобічно представлена в класифікаціях Дж. Байбі, Г. Беха, У. Енгеля, Ж.-П. Конфеса, Р. Ф. Палмера, Ф. Шанена, а також в теорії аргументації К.-Г. Гьоттерга.

Формулювання мети і завдань статті. Перед нами постає мета виокремити та проаналізувати основні труднощі відтворення модальності, які можуть виникати під час перекладу німецькомовної ІДД, і запропонувати можливі шляхи їх подолання. Основними завданнями дослідження є визначення модальності та її природи, створення узагальненої класифікації модальностей, аналіз засобів вираження модальності, визначення перекладацьких прийомів відтворення модальності, а також виокремлення труднощів відтворення модальності при перекладі текстів ІДД та пошук можливих шляхів їх подолання.

Матеріалом дослідження слугували тексти пам'яток з офіційного сайту Посольства Федеративної Республіки Німеччина в м. Києві загальною обсягом 145 550 друкованих знаків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія модальності (з лат. *modus* «вид», «спосіб», «міра») увійшла до лінгвістики з філософії. В онтології вона означає спосіб буття (дійсність, можливість, необхідність) існуючого чи події, а в логіці – ступінь визначеності вислову або дійсності суджень (стверджувальні, обов'язкові та можливі судження) [1, 216]. Саме І. Кант відносить модальність до категорій, які він вважає основними способами предметності, оскільки вони виражають відношення об'єкта до суб'єкта в процесі пізнання [2, 211]. Модальність у вузькому сенсі є родовим поняттям для різних видів існування стану речей або істинності висловів (проста або фактична істинність, необхідність, можливість і контингентність – у контексті алетичних модальностей). У широкому сенсі вона охоплює різні способи, за яких вислів може бути (або може вважатися) істинним у площині ментального, часу або моралі: докастичні (ступінь імовірності), темпоральні (істинність в минулому, теперішньому та майбутньому) або деонтичні (наказ, заборона, дозвіл) модальності [7, 417].

Загалом йдеться про модальності, які стосуються речей та суджень. У лінгвістиці, відповідно, розрізняють об'єктивну та суб'єктивну модальності (Й. Буша, Г. Гельбіг), які проте мають варіативні назви в різних авторів (напр., *nicht-inferentiell* = об'єктив та *inferentiell* = суб'єктив (П. Айзенберг); *subjektbezogen* = об'єктив та *sprecherbezogen* = суб'єктив (У. Енгель); *valeur informative* = об'єктив та *valeur communicative* = суб'єктив (Ж.-П. Конфеса, Ф. Шанена); *epistemisch* =

об'єктив та *nicht epistemisch* = суб'єктив (Duden з 1984 р.); *deontisch* = об'єктив та *epistemisch* = суб'єктив (Дж. Байбі, Р.Ф. Палмер) тощо.

Засобами вираження модальності є:

1. **Модальні дієслова** (*dürfen, können, mögen, müssen, sollen, wollen*).

2. **Квазімодальні дієслова** (*können: vermögen, wissen, verstehen, imstande sein; müssen: brauchen, nötig haben, gehalten sein, verpflichtet sein, gezwungen sein, sich gezwungen sehen, davon befreit (або: dispensiert) sein; dürfen: wagen, erlauben (sich D.), gestatten (sich D.), genehmigen (sich Dat.); wollen: gedenken, planen, beabsichtigen, (sich D.) vornehmen, sinnen darauf, versprechen; sollen: veranlasst sein, sich veranlasst sehen, gehalten sein; (nicht) mögen: wünschen, hoffen, neigen dazu, zögern, besorgt sein, fürchten, Angst haben (vor D.), schrecken zurück (vor D.)* [6, 315].

3. **Дієслова модальності** (*nicht*) *brauchen* і *lassen*, які за семантичною ознакою наближені до модальних дієслів *müssen* (в об'єктивному та суб'єктивному вжитку) і *dürfen*. Дієслово *lassen* не розрізняє значення „veranlassen“ і „zulassen“ / „ermöglichen“, тому можливі дві інтерпретації (можливість і сприяння), які можуть визначитися за допомогою контексту [4, 72]. Зі зворотним займенником *sich* дієслово *lassen* виражає модальність можливості в пасивному стані (*sich lassen* + *Infinitiv* = *können* + *Passiv*). Редакція Duden прираховує до дієслів модальності *haben/sein* + *zu Infinitiv* у значенні зобов'язання у стверджувальних висловлюваннях та заборони чи неможливості в заперечувальних висловлюваннях [4, 73].

4. **Модальні слова**, також **тлумачні прислівники**, (*vielleicht, wahrscheinlich, eventuell, sicherlich* тощо), які слугують вираженню ступеня вірогідності вислову в межах полюсів «цілком вірогідно» та «неможливо» [4, 281]. Спірними залишаються лексеми на зразок *leider*, які прираховуються до модальних прислівників (П. Айзенберг) чи модальних часток (Г. Ціфонун). Функції модальних слів деякою мірою відповідають функціям суб'єктивної (епістемної) модальності, вираженої за допомогою модальних дієслів [4, 282]. Субкласами модальних слів є індикатори впевненості (*zweifellos, fraglos, tatsächlich*), припущення (*sicher, bestimmt, gewiss – vermutlich, wahrscheinlich – vielleicht, möglicherweise*), дистантності (*angeblich, vorangeblich*), емоційності (*leider, erfreulicherweise*), оцінки (*leichtsinnigerweise, vorsichtigerweise, unsinnigerweise*) [3, 435].

5. **Модальні прислівники** (*gern, jährlings, solchermassen, anders, so, wie*), до яких також належать відприкметникові прислівники (*fleißig, gut, langsam, schlecht, schnell, tüchtig*), слова із закінченням *-lings* (*blindlings, jährlings, rittlings*), а також *-s* та *-los* (*eilends, unversehens, vergebens, anstandslos, bedenkenlos, fehlerlos*), складні слова (*derart, ebenfalls, ebenso, genauso, irgendwie*;

geradeaus hinterrücks, insgeheim, kopfüber, kurzerhand, rundheraus), позначення ступеня та міри (einigermassen, größtenteils, halbwegs, teilweise), позначення інструменту та засобів (dadurch, damit, hierdurch, hiermit, irgendwomit, wodurch, womit (лише займенникові прислівники), доповнення (auch, anders, außerdem, ferner, desgleichen, ebenfalls, gleichfalls, sonst, überdies, weiterhin, zudem), дистрибутивні числівники (erstens, zweitens, drittens), позначення обмежувального, уточнюючого та протиставного зв'язку (allerdings, dagegen, doch, eher, freilich, hingegen, immerhin, indes(sen), insofern, insoweit, jedoch, nur, vielmehr, wenigstens, zumindest). Sehr залежно від контексту може бути також модальним прислівником.

6. *Модальні частки* (також *відтінкові частки* за Г. Вейдтом): ja, denn, doch, wohl, etwa, äußerst, fast, allzu, weitaus, eben, halt, aber, auch, bloß, eben, mal, nur, schon, vielleicht, allerdings, immerhin, eigentlich, jedenfalls, überhaupt.

7. *Модальні обставини* (напр., gern, mit Vergnügen, unter allgemeinem Beifall, indem sie sich verbeugt тощо) [4, 347].

8. *Модальні сполучники* (у вузькому сенсі indem, wie, ohne dass та ohne zu + Infinitiv), у широкому сенсі – сполучники, які позначають орудний відмінок, порівняння (напр., indem, wie, als ob, als wenn, je ... desto) чи уточнення (напр., insofern als) [4, 275–276].

8. *Модальні прийменники* (напр., mit freundlichen Grüßen, у широкому сенсі також прийменник von для заміни означального родового відмінку чи вираження агенса в пасивному стані) [4, 253].

9. *Грамати́чний спосіб дієслів* (дійсний, умовний і наказовий) – висловлення про модальність, яке закріплене за обраною формою дієслова [4, 101].

10. *Конструкція zu+Partizip I* в атрибутивному значенні (напр., das anzuwendende Recht, die vorzulegenden Urkunden)

11. *Конструкції sein + прикметник* із суфіксами *-bar, -lich, -fähig* та блоком *-pflichtig* (напр., anwendbar, erforderlich, zahlungsfähig, gebührenpflichtig), *es gibt + zu + Infinitiv* (у значенні können, müssen) тощо.

Спільний для всіх назв компонент «модальний» вказує на те, що семантична функція цих слів стосується філософської категорії модальності, а отже – умов, які є чинними для дійсності пропозицій [4, 282]. Слід зауважити, що в перекладі німецькомовної ІДД українською мовою вилучення зазнають модальні частки та прислівники (напр., *jedoch, bitte, gerne, sogar, ebenfalls* тощо). Ми вважаємо, що така особливість пов'язана з нейтральним характером викладу, який передбачає вилучення елементів експресії.

Тексти ІДД – формалізовані утворення, функція яких полягає в передачі інформації. При цьому вони не позбавлені прагматичної складової, яка

виявляється у впливі на адресата. Досліджуваним жанром у цій статті є пам'ятка – документ, який містить довідкову інформацію та скерує адресата до виконання певної соціальної дії (напр., оформлення візи, отримання довідки тощо). У цих текстах представлена деонтична модальність (deontic modality), яку також називають модальністю необхідності або нормативною модальністю, оскільки вона ґрунтується на практичній дії відповідно до певної системи норм. Нормативний статус дії зазвичай виражений за допомогою маркерів «обов'язково», «дозволено», «заборонено», які використовуються в нормативному висловлюванні.

Процес відтворення модальності при перекладі ІДД відбувається за допомогою різних прийомів на лексичному, граматичному та семантичному рівнях. У якості основи для класифікації перекладацьких прийомів можна використати класифікацію за Міхаелем Шрайбером. На кожному із вище зазначених рівнів застосовуються окремі прийоми перекладу. Наприклад, на лексичному рівні – лексичне запозичення, лексична заміна (субституція) та лексична структурна заміна, на граматичному – дослівний переклад, перmutація (перестановка), додавання, вилучення, внутрішньокатегоріальна заміна, транспозиція і трансформація, на семантичному рівні – семантичне запозичення, модуляція, конкретизація, генералізація та мутація [5, 152]. Ця класифікація, на нашу думку, є оптимальною для проведення перекладацького аналізу, оскільки вона чітко розмежує збіги, які нерідко спостерігаються серед перекладацьких трансформацій *конкретизації, експлікації та додавання або генералізації та вилучення*.

Об'єктивну модальність у текстах ІДД відтворено за допомогою модальних дієслів, яким властиві такі семантичні ознаки: können (диспозиція), müssen (наказ, з nicht – протест), dürfen (наказ, диспозиція), wollen (інтерес), sollen (наказ, схильність), mögen (схильність, обмеження). Загалом модальні дієслова в об'єктивному (деонтичному) вжитку можна поділити на три пари: можливість (können, dürfen), необхідність (müssen, sollen) та бажання (wollen, mögen). Перші дві пари виявляють внутрішньокатегоріальний поділ за критерієм наявності третьої інстанції, з боку якої надається дозвіл чи зобов'язання до дії. Модальні дієслова wollen і mögen розрізняються за ступенем інтенсивності. Критерій інтенсивності накладає відбиток також на модальні дієслова müssen і sollen. Модальні дієслова dürfen і müssen із запереченням nicht мають більший ступінь інтенсивності, ніж sollen і brauchen [4, 70–71]. Саме на ці особливості слід зважити при перекладі з метою адекватної передачі смислу вихідного тексту.

Основні труднощі відтворення модальності при перекладі зазначених вище пар модальних дієслів виникають через синонімічність їх українських відповідників. Перекладач-практик може не зважити на їх семантичні особливості й вико-

ристати невдалий відповідник у тексті перекладу, спричинивши неточності або викривлення смислу вихідного тексту, що є неприпустимим при перекладі офіційно-ділових текстів.

Різниця між значенням модальних дієслів können 'могти, бути в змозі' і dürfen 'могти (з дозволу), мати право' полягає у відсутності чи наявності третьої інстанції, яка дозволяє чи забороняє суб'єкту виконувати певну дію. Модальне дієслово können передбачає відсутність чи наявність перешкод для виконання дії. У перекладі слід врахувати цю особливість з метою уникнення непорозумінь, які можуть виникати в адресата повідомлення стосовно смислу повідомлення.

Приклад 1.

Durch Vereinbarung der Ehegatten kann das für eine eventuelle Scheidung anzuwendende Recht bestimmt werden (8, 1).

За домовленістю між членами подружжя можна визначитися, яке законодавство буде застосовуватися у разі можливого розлучення (4, 1).

Приклад 2.

Danach dürfen bis zu drei Vögel genehmigungsfrei nach Deutschland mitgeführt werden (7, 1).

Згідно з ними, дозволяється ввозити з собою до Німеччини не більше ніж 3 птахів без дозволу (3, 2).

Наявність третьої інстанції в другому прикладі можна визначити за допомогою прислівника *genehmigungsfrei* з вузького контексту, проте в деяких випадках у пригоді може стати виключно широкій контекст повідомлення. Наприклад,

Wenn Sie sich nur vorübergehend in Deutschland aufhalten, dürfen Sie mit Ihrem gültigen nationalen ukrainischen oder internationalen Führerschein in Deutschland Kfz der Klassen führen, für die Ihr Führerschein ausgestellt ist (6, 3).

Якщо Ви перебуваєте в Німеччині тимчасово, Ви можете їздити зі своїм чинним національним українським або міжнародним посвідченням водія на транспортних засобах тих класів, для яких видане Ваше посвідчення (2, 3).

З метою уникнення непорозумінь у правовому полі доречною з нашого боку є пропозиція замінити модальне дієслово 'могти' на дієслівне словосполучення 'мати право'.

Із проведеного нами аналізу текстів ІДД було виявлено тенденцію нівелювання засобів вираження ввічливості у перекладі, що пов'язано з відтворенням умовного способу дієслів та вставного слова *bitte* у якості підсилювальної частки. Загалом цю тенденцію можна пов'язати з досить нейтральним викладом тексту українською мовою, що спричинено консервативним стилем оформлення офіційно-ділових текстів.

Seine Beurkundungen sind ergänzende Dienstleistungen, die sonst nicht erbracht werden könnten (5, 1)

Посвідчення ними документів із правовим роз'ясненням є доповнюючою послугою, яка

[, на жаль,] не може бути надана іншим чином (1, 1).

Але з точки зору перекладознавства для здійснення перекладу ІДД перекладачу слід послуговуватися принципом максимально точної передачі смислу вихідного тексту. І якщо в ньому передбачені засоби ввічливості, виражені за допомогою модального дієслова в умовному способі, то їх також слід відтворити в перекладі. У вищезазначеному прикладі перед виділеним курсивом фрагментом в українському тексті, на нашу думку, не вистачає вставного слова 'на жаль', яке у вигляді підсилювальної частки може виконати функцію відтворення ввічливості в перекладі.

Модальне дієслово sollen у формі минулого часу може означати певну послідовність дій, непряме спонукання, вірогідність у підрядних умовних реченнях [3, 120]. Наприклад,

Sollte es aufgrund der Voraussetzungen nötig sein oder die Ehegatten dies ausdrücklich wünschen, beurkundet die Botschaft Kiew die Vereinbarung der Ehegatten, dass deutsches Recht Scheidungsstatut sein soll (8, 2).

Якщо з огляду на передумови необхідно або якщо члени подружжя цього виразно бажають, Посольство Німеччини в Києві посвідчує домовленість між ними про те, що шлюбозрозлучним статутом є законодавство Німеччини (4, 2).

Загалом, тенденція перекладу цієї форми дієслова зводиться до вилучення модального значення або заміни його нейтральними варіантами 'потрібно' чи 'повинен / повинні'. На нашу думку, доречно розрізнити значення форми *sollte(n)* за допомогою дієслова 'слід' у якості пом'якшення модальності необхідності. Хоча у вищезазначеному прикладі це дієслово не може вирішити існуючу перекладацьку проблему. Тому ми пропонуємо застосувати комплексне перетворення за допомогою прийому номіналізації: *У разі можливого виникнення необхідності*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснюючи переклад текстів ІДД, слід врахувати особливості відтворення модальності, яка може бути вираженою за допомогою різних лексично-граматичних засобів. Основні труднощі, які можуть виникнути при перекладі, пов'язані із семантичними ознаками модальних дієслів können – dürfen, sollen – müssen, wollen – mögen та з особливостями вираження ввічливості в німецькомовних текстах ІДД. Запропоновані нами перекладацькі рішення дозволяють перекласти завдання перекладача щодо якомога точнішого відтворення смислу вихідного тексту. Опрацьований теоретичний матеріал може розширити коло досліджень категорії модальності, зокрема в межах аналізу прийомів відтворення об'єктивної та суб'єктивної модальностей у перекладі офіційно-ділових текстів різних жанрів (наприклад, листів, угод тощо), а також вторинної юридичної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

СЛОВНИКИ ТА ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Der Brockhaus Philosophie: Ideen, Denker und Begriffe / herausgegeben von der Lexikonredaktion des Verlags F. A. Brockhaus. Mannheim; Leipzig, 2004. 384 S.
2. Halder A. Philosophisches Wörterbuch / mitbegründet von Max Müller. Völlig überarbeitete Neuauflage. 2. Auflage. Freiburg im Breisgau, 2000. 448 S.
3. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin; München, 2001. 656 S.
4. Hentschel E., Weydt H. Handbuch der deutschen Grammatik. 4., vollständig überarbeitete Auflage. Berlin; Boston, 2013. 472 S.
5. Snell Hornby M., Hönig Hans G., Kußmaul P. Handbuch Translation / Peter A. Schmitt (Hrsg.). Zweite, verbesserte Auflage. Tübingen, 2006. 448 S.
6. Weinrich H., Thurmair M., Breindl E., Willkop E. M. Textgrammatik der deutschen Sprache. Vierte, revidierte Auflage. Hildesheim; Zürich; New York, 2007. 1112 S.
7. Wörterbuch der philosophischen Begriffe / begründet von Friedrich Kirchner und Carl Michaëlis, fortgesetzt von Johannes Hoffmeister, vollständig neu herausgegeben von Arnim Regenbogen und Uwe Meyer. Hamburg, 2013. 896 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Засвідчення з правовим роз'ясненням і засвідчення Посольством Німеччини у Києві: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 04.09.2014. 2 арк.
2. Інформація щодо транспортних засобів: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 08.09.2014. 5 арк.
3. Пам'ятка стосовно подорожування до Європейського Союзу / через територію Європейського Союзу із домашніми птахами: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 13.03.2012. Додаток 2 до RES 511 11. 2 арк.
4. Шлюбборозлучний статут і визнання рішень українських судів про розірвання шлюбу: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 08.09.2014. 3 арк.
5. Beurkundungen und Beglaubigungen durch die Botschaft Kiew: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 04.09.2014. 2 арк.
6. Kfz Angelegenheiten: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 08.09.2014. 5 арк.
7. Merkblatt zu Reisen mit Heimvögeln in/durch die Europäische Union: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 13.03.2012. Додаток 2 до RES 511 11. 1 арк.
8. Scheidungsstatut und Anerkennung eines ukrainischen Scheidungsurteils: Пам'ятка посольства Федеративної Республіки Німеччина у м. Києві від 08.09.2014. 3 арк.